

- ¹¹¹ Starożytności... – S.349.
¹¹² Грушевський М. Назв. праця. – С.318.
¹¹³ Starożytności... – S.293.
¹¹⁴ Ibid. – S.350.
¹¹⁵ Ibid.
¹¹⁶ Ibid. – S.294.
¹¹⁷ Ibid. – S.295–296.
¹¹⁸ НБУ ІР. – Ф. II, 13699. – Арк.16–17; ЦДІАК України. – Ф.1230. – Оп.1. – Спр.36. – Арк.9; Starożytności... – S.297.
¹¹⁹ Грушевський М. Назв. праця. – С.334.

The article is dedicated to not adequately explored military-political aspects of the Liberation War of the Ukrainians of the middle of XVII century, when following a defeat of Berestechko (June 1651) the battles in the north of Ukraine and the defense of Kyiv against the army of Grand Duchy of Lithuania played a crucial role in holding Ukrainian Cossack State against enemy attacks. The article analyzes Byelorussian context of foreign policy of Ukrainian Het'manat, the course of military campaign and its consequences in one of the most dramatic periods of Ukrainian history of 355 years' prescription.

В.В.Пришляк*

УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК ІВАН ДЖИДЖОРА

У статті висвітлено життєвий шлях та науковий доробок українського історика, одного з представників львівської історичної школи й улюбленого учня Михайла Грушевського – Івана Джиджори (1880–1919 рр.). На тлі тогочасних суспільно-політичних обставин та інтелектуального оточення розглянуто формування історичних поглядів дослідника та оригінальні студії з історії Гетьманщини першої половини XVIII ст.

Львівська історична школа М.Грушевського стала фундаментальною основою професіоналізму й окреслила реальну перспективу для фахового зростання багатьох майбутніх істориків. Серед двох десятків молодих людей, які входили до її складу, можна виокремити улюбленця й навіть протеже професора, який пізніше називав його не інакше, як «мій ученик і приятель»¹, – Івана Джиджору².

Наукова школа, яку зумів організувати у Львові талановитий учень «документаліста» Володимира Антоновича – М.Грушевський, вирізнялась водночас кількома істотними особливостями. Вона мала взаємопов'язану дворівневу структуру, яка органічно поєднувала в одне ціле Львівський університет та історично-філософську секцію НТШ. Крім того, це була перша, заснована на кращих традиціях київської документальної школи В.Антоновича, академічна школа в новітній національній історіографії, яка послідовно сповідувала головну концептуальну тезу М.Грушевського про окремішність, а також безперервність і нерозривність українського історичного процесу від ранньої доби, через середньовіччя й аж до новітнього періоду історії України³.

Заснований у 1661 р. Львівський університет, який, згідно з дипломом про відновлення (1817 р.), отримав офіційну назву «Львівський королівський університет імені Франца І», був «alma mater» для більшості учнів львівського періоду М.Грушевського. Коли в польсько-українському протистоянні в Галичині

* Пришляк Володимир Васильович – канд. іст. наук, доцент кафедри давньої та нової історії України Волинського державного університету ім. Лесі Українки (Луцьк).

наступило короткочасне затишшя – так звана «нова ера», 1890 р. міністр освіти Габсбурзької імперії Отто фон Гаух дозволив відкрити в університеті кафедру «Всесвітньої історії зі спеціальним оглядом на історію Східної Європи». Слів «українська історія» в назві кафедри свідомо уникали, оскільки, за переконанням австрійського міністра, «руська історія» («Ruthenische Geschichte») не була конкретним науковим предметом⁴. Запропонована спочатку В.Антоновичу, ця нова українознавча кафедра стала полем для небувалого злету його найкращого учня – Михайла Грушевського. У листопаді 1893 р. зі Львівського університету йому було надіслано офіційного листа із запрошенням посісти кафедру. Таким чином, принагідно зреалізовувалася давня громадівська ідея перенесення національно-культурної діяльності з підросійської Наддніпрянської України до підавстрійської Галичини – задум, що його О.Кониський у листуванні з О.Барвінським образно іменував «пасікою»⁵. Отже, молодий 28-річний «магістр руської історії» взявся за роботу в самому серці Галичини як «звичайний професор загальної історії Львівського університету»⁶. В інавгураційній лекції 30 вересня 1894 р. М.Грушевський наголошував на своєму кредо про науку як «...неперестанний скептицизм. Не той недужий немощний, що зостаєть ця при самім аналізі, при самій руйнації, а той здоровий, плідотворящий скепсис, що веде за собою слідом роботу синтетичну. Через те всякий догматизм у своїй науці я уважаю непотрібним, всяке *juratio in verba magistri* – неможливим. Того духу висліду й критицизму хотів би я і в своїх співробітниках – слухачах як найбільше і бажав би щиро, щоб з ним вони перш за все приймали й моє слово не хитре»⁷. Саме сюди, у цю трохи зреформовану інтелектуальними зусиллями молодого професора з Великої України атмосферу в 1902 р. прийшов випускник Бучацької гімназії Іван Джиджора.

І.М.Джиджора народився 9 лютого 1880 р. в с. Заставцях Підгаєцького повіту (нині – Монастириський р-н Тернопільської обл.) у селянській родині Миколи й Павлини Джиджор⁸. Тимотей Бордуляк, який у 1890–1893 рр. мешкав у Заставцях, а поряд, у сусідньому селі Голгочах, мав парафію й вчителював тоді в цих селах⁹, помітив здібності й тягу до знань у хлопця, що рано втратив батька, добре вчився в місцевого дяка й навіть згодом допомагав йому на крилосі під час церковних служб. Сільська громада за ініціативою пароха й письменника-початківця, що підписував свої перші твори літературним псевдонімом «Бондаришин», відрекомендувала Івана в 1895 р. до школи отців василіян, на базі якої якраз тоді постала Бучацька державна гімназія. Блискуче (з відзнакою) закінчивши гімназію, у 1902 р. з невеличкою стипендією від міста Бучача Іван Джиджора записався на зимове півріччя 1902/1903 навч. року в історичну групу філософського факультету Львівського університету¹⁰. Тодішній філософський (філософський) факультет, що відповідав історико-філологічному та фізико-математичному факультетам вищої школи, мав багатолітні наукові традиції, а тому навчання на ньому передбачало оволодіння солідною базою знань. Однак без серйозної самоосвіти й постійної праці над собою про жодне розуміння улюбленого предмета не йшлося. Тут, у стінах університету, і перетнулися життєві та наукові шляхи перспективного професора й сумлінного студента. Уже на перших роках навчання Іван слухав лекції М.Грушевського («Історія України-Руси», «З історії Східної Європи XI в.», «Суспільно-політичний устрій Литви», «Історія унії Литви й Польщі», «Вибрані питання з історії Східної Європи», «Церковні відносини Східної Європи», «Суспільно-політичні й економічні відносини українських земель»), Людвіка Фінкля («Вступ до науки історії», «Історія XIX ст.», «Історія Австро-Угорської монархії», «Історія Австрії в 1848 р.», «Нарис загальної історії» та ін.), Броніслава Дембінського («Кінець стародавнього світу»), Казимира Твардовського («Історія філософії»), а також лекції з права, географії, іноземної мови та інших предметів¹¹. Разом із ним –

раніше, на одному курсі або пізніше – студіювали Федір Голійчук, Василь Гарасимчук, Микола Стадник, Богдан Барвінський, Осип Чайковський, Микола Лепкий, Осип Турянський, Микола Тершаковець, Йосип Застирець, Іван Кривецький, Антін Крушельницький, Федір Срібний, Олексій Сушко, Володимир Навроцький, Андрій Кос, Іван Крип'якевич¹².

Лекції в молодого професора виходили своєрідними як за рівнем насиченості матеріалу, так і за формою його викладу. М.Грушевський на рік вступу І.Джиджори до університету готував до друку черговий (IV-й) том «Історії України-Руси». Завантажений видавничими справами, М.Грушевський на лекціях інколи просто вчитував студентам ґранки чергового тому своєї праці. Тому аудиторія не завжди із захопленням сприймала такі позитивістські лекційні курси (загалом їх було 32 – за весь час професорування у Львівському університеті). Та незважаючи на всі ці дрібні вади, за кафедрою все ж стояв Михайло Грушевський і з цим не можна було не рахуватись.

Своєрідною компенсацією за якість університетської лектури був неперевірений дидактичний семінар під назвою «Історичні вправи», під час якого пріоритету набували не лекційні, а індивідуальні заняття – так звані «privatissima»¹³ з невеликою кількістю зацікавлених у науці студентів. І.Крип'якевич, згадуючи осінь 1904 р., відзначав у мемуарах, що «... дуже цінний був його (проф. М.Грушевського) семінар «Історичні вправи», як це звалось офіційно, бо справжнього семінару Грушевському не дозволено. Тут старші студенти читали свої роботи й над ними ведено дискусію. Студентів було до 20, м. ін. Кривецький, Джеджора*, Голійчук, Форостина, М.Залізник, Головка, Срібний, Бучинський, В.Пачовський, Колтунюк...»¹⁴.

Серед молодих істориків, які в 1902–1905 рр. відвідували «Історичні вправи», окрім І.Джиджори були Осип Чайковський, Федір Голійчук, Василь Гарасимчук, Микола Стадник, Іван Флюнт, Теодор Гуль, Андрій Кос, Іван Кривецький, Олександр Павляк, Олександр Сушко, Ярослав Колтунюк, Іван Крип'якевич¹⁵. На цей семінар М.Грушевський покладав особливу надію. Уже тоді голова Наукового товариства імені Шевченка, директор його історичної секції, голова археографічної комісії, редактор «Записок НТШ» та співредактор «Літературно-наукового вісника» одночасно намагався залучити найздібніших слухачів, до яких ввічливо звертався не інакше, як «пане-товаришу», до самостійних наукових пошуків. Реферати про прочитані наукові праці, які готували студенти, ними ж зачитувались, а рецензувались професором і колегами-ровесниками по семінару. Без сумніву, такий спосіб навчання сприяв виробленню самостійного мислення, допомагав формувати власний погляд. Найкращі розвідки отримували право друкуватися на сторінках «Записок НТШ»¹⁶.

Наукове товариство імені Шевченка в дійсності було тією національною інституцією, яка з честю й до кінця виконувала важливий обов'язок надійного підґрунтя для поступу української науки. «Хоч як скупі фонди товариства, то все ж воно не спускало з ока сього, щоби прийти хоч із невеликими підмогами в поміч тим людям, що працюють науково, або бодай показали охоту до наукової праці...»¹⁷, – зазначалось у звіті НТШ за 1903 р. Своему професійному становленню багато майбутніх істориків завдячували справжній батьківській опіці товариства. І.Джеджора, певно, надавався до науки, бо з перших курсів університету з огляду на «зладжені» ним праці отримував фінансову «підмогу на нау-

* Прізвище «Джеджора», подібно до «Гарасимчука / Герасимчука», інколи не зовсім точно вживали через «е» – у варіанті «Джеджора». Див., наприклад: ДАЛО. – Ф.296. – Оп.1. – Спр.57. – Арк.4. Етимологія прізвища, імовірно, походить від гуцульської назви рослини тирлич жовтий (*Gentiana*) – «джеджора». Див.: Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я.Закревська. – Л., 1997. – С.58.

кові цілі» від товариства. Аналогічні допомоги одержували і його однолітки – також студенти історичної групи філософського факультету – Олександр Сушко, Федір Голійчук, Іван Шпитковський, Василь Гарасимчук, а також Зенон Кузеля, який студював філософію у Відні¹⁸.

Львівські студенти мали свої численні організації, серед яких провідне місце посідало товариство «Академічна громада». Воно виникло 1896 р. в результаті об'єднання «Академічного братства» й студентського товариства «Ватра» та діяло до 1921 р. Це справжнє вогнище громадського життя українського студентства мало фахові наукові гуртки, організовувало лекції з української та зарубіжних літератур, проводило тематичні вечори, видавало книги, брошури й часописи¹⁹.

Іван Джиджора працював бібліотекарем «Академічної громади» з березня 1903 р. – щодня від 1800 до 1900, у суботу від 1900 до 2000 вечора. Його заступник Гринюк обслуговував читачів також щоденно від 19 до 20 години²⁰. Товариство зібрало цілу плеяду ліпшого львівського студентства. У 1903–1904 рр. списки товариства та кореспонденційні книги поряд із І.Джиджорою фіксують тут перебування й суспільно-культурну працю Федора Голійчука, Олега Целевича, Івана Крип'якевича, Михайла Возняка, Осипа Назарука, Івана Кривецького, Василя Гарасимчука, Олександра Сушка, Стефана Томашівського, Сидора Голубовича, Івана Навроцького та ін.²¹

Шлях у науку студентів семінару М.Грушевського здавався на перший погляд простим: від коротких рефератів-рецензій, оглядів літератури – до самостійних розвідок і праць. Однак пройти його міг лише одержимий. Однією з перших робіт молодого науковця-початківця була вдала й, головне, надрукована на сторінках «Записок НТШ» рецензія на третій том «Опису старої Малоросії: Полк Прилуцький», що побачив світ 1902 р. у Києві, чи не останньої великої археографічної публікації О.Лазаревського²².

За завданням М.Грушевського І.Джиджора опрацював 14 великих нововиданих томів архівних джерел – протоколів, журналів та указів Верховної таємної ради 1726–1730 рр. та документів кабінету міністрів імператриці Анни Іоанівни за 1731–1740 рр., які опублікувало історичне товариство в Петербурзі. На цих матеріалах І.Джиджора написав свою першу самостійну працю, яка заступувала найвищої похвали без зайвих слів – публікації в «Записках НТШ».

24 травня 1904 р. на засіданні історично-філософської секції професор М.Грушевський сам представив працю 24-річного студента з попередньою назвою «Нові причинки до історії московсько-українських відносин 1726–37 рр.», яку ухвалено друкувати в «Записках НТШ»²³. І надалі університетський професор і голова НТШ рідко відступав від цієї традиції – особисто реферувати новий науковий доробок одного з улюблених своїх учнів – Івана Джиджори²⁴. У примітці на початку першої друкованої студії молодий автор відзначав: «Ся праця написана була спочатку для семінара проф. Грушевського на львівським університеті, на предложену ним тему, а тут друкується в переробленій формі, по вказівкам зробленим в.п. професором на семінарі»²⁵. Піддавши реконструкції картину поетапної ліквідації Російською імперією засад української автономії, автор дійшов висновку, що «так як це робило російське правительство на Україні, поступають держави в підбитих провінціях, котрих не сподіваються при собі на дальше удержати, отже користаючи з часу визискують їх усякими можливими способами»²⁶. Розвідка майже відразу була залучена до наукового обігу. Вдалі вирази І.Джиджори з приводу урядових санкцій кабінету міністрів Анни Іоанівни щодо України навіть зачитував у своїй статті на сторінках листопадово-грудневого числа «Київської старовини» В.Пархоменко²⁷.

М.Грушевський завжди пишався такими учнями, які були основою його першої історичної школи. Недарма в березні 1906 р. в «Автобіографії» він пи-

сав про свої наукові заняття зі студентами, з жалем зауважуючи про несприятливі умови для цієї перспективної праці: «Хоч галицькі обставини зводили в значній мірі сю роботу до роботи Данаїд, бо підховані молоді адепти історичної науки (підкреслення моє – В.П.) мусили потім іти в глуху провінцію, і часто якраз наукові надії, які вони подавали, служили мотивом для предержажщих властей держати їх в чорнім тілі, все-таки з мого семінара і з тих *privatissima* по-виходило чимало людей, які полишили деякий, а часом і досить значний слід в науковій роботі, а деякі роблять науково й далі, не вважаючи на тяжкі обставини (ідучи в хронологічному порядку, були тов.: Омел. Терлецький, Д.Коренець, Мир. Кордуба, Стеф. Томашівський, Стеф. Рудницький, Ол. Целевич, Юр. Кміт, Зен. Кузеля, Ос. Чайківський, Вас. Герасимчук, Ол. Сушко, Фед. Голійчук, Ів. Джиджора, Ів. Кривецький, Ів. Крип'якевич та ін.)»²⁸.

Однак, попри несприятливі умови й перепони, університетський семінар М.Грушевського, що в реєстрах навчальних дисциплін офіційно іменувався «Історичними вправами» працював, 20 студентів історичної групи факультету філософії готували й читали свої роботи, жваво дискутували. Як згадував безпосередній учасник і очевидець І.Крип'якевич, серед його товаришів – студентів університету – «найбільш імпульсивним був Джеджора, що студіював історію гетьманщини» і «з молодих дуже живо і з жаром реферував»²⁹.

Восени 1904 р. І.Джиджору мобілізували до австрійського війська, тому він пропустив один семестр 1904/1905 навч. року. Служив у «регіменті інфантерії» (піхота) в Триєсті, на узбережжі Адріатичного моря. У листі зі служби до М.Грушевського від 9 жовтня 1904 р. скрушно нарікав на брак часу й пояснював, що рецензію на «Яворницького не зробив ще тим більше, що тов. Голійчук не прислав мені Косто[маро]ва «Мазепи»³⁰. Про його військову службу свідчить і військова карта (Militarschein), видана в Бережанах у жовтні 1905 р.³¹

Проте незабаром на сторінках 67-го тому «Записок» з'явився огляд двотомника джерел до «Історії запорізьких козаків» Д.Яворницького, зроблений І.Джиджорою як дослідником-початківцем, за словами вчителя, «з чисто бенедиктинською мікроскопічністю»³². Поряд із цим оглядом була вміщена друга бліц-рецензія І.Джиджори – на статтю В.Модзалевського «Чутки про призначення Кантакузіна гетьманом Малоросії (1718 р.)», надрукована в шостому числі «Київської старовини» за 1904 р.³³ У наступному томі «Записок НТШ» І.Джиджора опублікував відгук на книгу петербурзького професора С.Платонова «Лекции по русской истории» (СПб., 1904. – Вып.IV.)³⁴. Він критикував автора за те, що той тримався старої концептуальної схеми «русской истории», на відміну від М.Грушевського, який у статті «Звичайна схема «русской» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904 р.) обґрунтував потребу відмовитися від неї й створити нову – схему власне української історіографії.

М.Грушевський, продовжуючи працю над своєю «Історією України-Руси», водночас зніщював укладання корпусу документів до історії козаччини. Проект підготовки документальних матеріалів здобув підтримку НТШ.

Навесні 1905 р. з ініціативи професора поновила свою роботу археографічна комісія НТШ³⁵. А вже влітку цього ж року від її імені були організовані наукові експедиції-відрядження до архівів та рукописних відділів бібліотек Харкова, Москви, Петербурга, Кракова й Варшави. Молоді археографи з семінару М.Грушевського розібрали між собою окремі малодосліджені періоди в історії козаччини й розпочали систематичний збір нових архівних першоджерел для публікацій у збірниках³⁶.

В.Герасимчук ще 1903 р. їздив до Кракова, підбираючи джерела з історії Руїни за 1657–1665 рр.³⁷ Тепер із ним поїхали зі Львова І.Крип'якевич та співробітник М.Павлик в бібліотеці НТШ І.Кривецький. І.Джиджорі випадала дорога до Харкова й Москви. Коло його зацікавлень замикалося на конкретному

хронологічному відтинку. «Часи між Мазепою й Розумовським – перший ліквідаційний період, розділений короткою передишкою часів Апостола»³⁸, – Гетьманщина в 1720–1740 рр. стали об'єктом його археографічних пошуків та наукових розвідок. «З усім запалом своєї глибокої, небуденної натури»³⁹ віддався він обраній темі. Серед досліджень, якими мали б займатися історики Наддніпряни, вона залишалась відкритою й, на жаль, не знаходила охочих на Великій Україні. Лише в особі молодого галицького історика знайшла свого завзятого та відданого дослідника. М.Грушевський із гордістю писав згодом про цю наукову сміливість свого учня: «Джиджора – тоді ще зовсім молодий науковий робітник, що ледве тільки сховався з університетської лавки, взяв своїм завданням освітити історію ліквідації державного життя козацької України – центральничу політику російського уряду – у зв'язку з економікою, ліквідацію політичних прав України у зв'язку зі змаганнями російської буржуазії зробити Україну ареною російського капіталу... Се дійсно було чергове наукове завдання»⁴⁰. Сумлінному виконанню його І. Джиджора присвятив усе своє коротке життя.

Щоб полегшити доступ до архівних фондів за кордоном, НТШ розробило спеціальне клопотання до Російської академії наук про надання дозволу працювати в московських архівах І.Джиджорі й І.Крип'якевичу⁴¹. У серпні–вересні 1905 р. І.Джиджора здійснив першу археографічну подорож до архівосховищ Харкова та Москви⁴². Історичний архів у Харкові, в якому, за рекомендацією М.Грушевського, І.Джиджорою опікувався Д.Багалій⁴³, давав змогу зосередитись на діяльності Малоросійської колегії в Україні.

На основі зібраного тоді великого фактичного матеріалу молодий учений підготував кілька цікавих наукових статей. Зокрема в січні наступного року він подав на суд «виділу» – верховного органу управління НТШ – свою розвідку «Реформи Малоросійської колегії на Україні в роках 1722–1723», яку схвалили до друку⁴⁴. У цьому дослідженні, що ґрунтувалося переважно на документах із фондів Харківського історичного архіву, простежувався хід петровських реформ у гетьманській Україні, які обмежували українську автономію. І.Джиджора підкреслив факт хитрого протиставлення Петром I козацькій старшині нижчих верств суспільства, підступно обіцяючи посполитим оборону від панських утисків у ході проведення реформи. «Оная (Малороссийская коллегия) учинена не для чего иного, токмо для того, дабы малороссийский народ ни от кого как неправедными судами, так от старшины налогами утесняем не был»⁴⁵ – демагогічне обґрунтування змін, що насправді принесли тільки погіршення становища тому ж таки «малоросійському народові». Докладно розглянувши програму цих реформ – так звані «пункти Вельяминова», – автор розвідки зробив висновок, що в ній з обіцяних нововведень для оборони населення перед старшинськими зловживаннями не лишилося й сліду, оскільки ці реформи, затвержені царським указом 1723 р., забезпечували дедалі більші фіскальні інтереси російського самодержавства, яке ніяк не могло змиритися з «якоюсь автономією» в складі свого царства, що вже переростало в імперію. Ця робота ввійшла до виданого 1906 р. ювілейного «Наукового збірника присвяченого професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904)».

Того ж року розвідками, рецензіями й повідомленнями І.Джиджори зарясніли «Записки НТШ». Не минуло й місяця, як на засіданні виділу він представив нову розвідку – «Україна в першій половині 1738 р.». «Праця ся була читана на історичнім семінарі проф. Грушевського, а тут друкується з деякими змінами, відповідно до заміток, пороблених в.п. п. професором»⁴⁶, – готуючи розвідку до публікації, відзначав у рукописі автор. На підставі опублікованих у 120-му томі збірника Імператорського історичного товариства документів кабінету міністрів І.Джиджора показав становище України 1738 р., під час російсь-

ко-турецької війни 1735–1739 рр. «Війна ся далась взнаки цілій Російській імперії, – відзначав І.Джиджора, а для України, яка була операційною базою для обох російських армій (фельдмаршалів Мініха й Лессі), була просто руїною. Україна мусіла брати у війні, яка нітрохи не була в її інтересах ведена, пасивний і активний уділ»⁴⁷. Утримання російської армії, яка перебувала на території Гетьманщини, на «вінтерквартирах», лягало непосильним тягарем на селян і козаків, яких брали в рекрути й безжално гнали на «лінійні роботи». Усе це стало причиною справжньої економічної руїни. Таке тривале перебування великої маси війська дало змогу самодержавній Росії вrostи своїми закоренілими бюрократичними порядками, а ще більше – безпорядками, в українській суспільно-політичний організм. Цілком справедливо зауважував І.Джиджора, що козацька старшина зазнавала політичної деморалізації, часто підпадала під чужий вплив, втратила почуття національної гідності, запопадливо переймаючи хоча й споріднену, але чужу мову, звичаї та побут – фактично денаціоналізувалася. Підсумовуючи, І.Джиджора назвав основну причину того, що Гетьманщина так швидко втрачала риси незалежності – брак внутрішньої організації в українському суспільстві, безгетьманство та інші важливі політичні чинники, що визначали в той період суверенне обличчя держави й народу»⁴⁸.

Відгук наукового метра на розвідку був коротким і однозначним: «Тим по-свідчаю, що слухач філософії Іван Джиджора предложив на історичних вправах працю під титулом: Україна в першій половині р. 1738, оперту на матеріалах друкованих і недрукованих, зроблену вповні самостійно й науково»⁴⁹.

25 лютого 1906 р. на засіданні археографічної комісії І.Джиджору, В.Гарасимчука, І.Крип'якевича, І.Кревецького та Д.Коренця прийняли в члени археографічної комісії НТШ⁵⁰. У наступному томі «Записок НТШ» під рубрикою «Miscellanea» («Повідомлення») була надрукована нова праця І.Джиджори, присвячена соціальному статусу українського селянства у 1720-х рр.⁵¹

У травні було ухвалено студента філософії І.Джиджору прийняти з 1 червня 1906 р. на вакантне місце бібліотекаря товариства⁵². Відтоді словосполучення «Джиджора і бібліотекар НТШ» зливаються воедино, творячи нерозривну органічну цілісність і перекочують у всі енциклопедичні довідники, примітки до різних видань, що містять надто невеликі відомості про історика, який, за висловом М.Грушевського, мав дані «на ученого дослідника високої марки», бо «виявляв гарне методичне виконання, здібності до ширшого синтезу – і zarazом темперамент совісного, скрупульозного дослідника»⁵³.

Тоді ж у травні на засіданні історично-філософської секції НТШ І.Джиджора подав на розгляд ученої громади критичну студію, в якій проаналізував видане 1905 р. в Петербурзі двотомне дослідження О.Єфименко «Южная Русь: очерки, исследования и заметки». Незабаром стаття вийшла друком⁵⁴. Про неї схвально відгукнувся М.Грушевський, наголосивши, що ця історіографічна студія написана, з «добрим переглядом матеріалу, уповні науково й методично»⁵⁵. У наступних томах «Записок НТШ» за 1906 р. І.Джиджора опублікував ще одну невелику замітку та спільно з І.Кревецьким – проблемно-тематичний огляд української періодики за 1905 р.⁵⁶

У рік закінчення університетських студій, на загальних зборах НТШ кандидата філософії І.Джиджору обрали заступником до віділу (президії – В.Л.) разом із літературознавцем, або, як тоді казали, «літератом» Вс.Козловським та фольклористом і композитором Ф.Колессою⁵⁷. І.Джиджора ввійшов також до складу «язикової» (мовної – В.Л.) комісії НТШ, членами якої були К.Студинський, В.Гнатюк, А.Кримський, С.Смаль-Стоцький, С.Томашівський та І.Франко. 17 червня 1907 р. на засіданні цієї комісії молодий науковець ознайомив колег із проектом реформи українського правопису, який запропонувала академія наук у Петербурзі⁵⁸.

З 1906 р. погляди М.Грушевського щораз більше зверталися до Києва. Після революції 1905 р., коли з'явилися ознаки послаблення цензурного тиску, а з українського друкованого слова у Великій Україні було знято заборону, він наполегливо пропонував перенести до Києва редакцію провідного часопису – «Літературно-наукового вісника», відкрити там відділ львівської книгарні НТШ та налагодити видання газети «Рада». Цю великої ваги соборницьку справу мали здійснити молоді галицькі науковці й публіцисти – учні та сподвижники М.Грушевського. У 1907 р. життєвий шлях І.Джиджори проліг до золотоговерхого Києва, випала нагода попрацювати в київському архіві, віднайти нове, вивчити, дослідити. Як співробітник тепер уже київського відділення редакції «Літературно-наукового вісника», він із головою поринув у нову й таку добре знайому адміністративну роботу, до якої відчував певне покликання⁶⁹. У січні 1907 р. в листі до майбутньої дружини Наталі Навроцької її «філософ» І.Джиджора писав: «Я попав саме в найбільший розгар роботи, а власне коли ЛНВістник на гвалт друкується... Сяк так поставилося «Раду» на ноги й вона починає набирати значіння серйозної часописі, а тим самим єднає коло себе серйозний гурт серйозних читачів – а се вже багато значить при браку якої би то не було політичної організації»⁶⁰.

Юрій Тищенко (Сірий) залишив цікаві спомины про співробітників київської редакції «Літературно-наукового вісника» (вул. Прорізна, 14), і зокрема про зовнішність І.Джиджори: «Був це доволі високого зросту пан. Голова довгаста, укрита чорним шорстким чубом, зачесаним угору під «їжачок». На вигляд мав він не більше тридцяти літ і то, мабуть, тільки тому, що запустив бороду. Може, це зробив для того, щоб наслідувати професора, бо ж, звичайно, у Львові рідко коли зустрічав я молоду людину з бородою, та ще такою довгою...»⁶¹.

І.Джиджора займався не лише адміністративними справами, але й досить активно дописував до «Літературно-наукового вісника»⁶². У 1906 р. він рецензував твори І.Франка, Е.Цеклера, студію І.Кревецького⁶³, а 1907 р. – сім актуальних політологічних статей М.Грушевського⁶⁴, а також зміст «Записок НТШ»⁶⁵. У численних листах постійно інформував професора про стан редакційних справ у Києві⁶⁶. Незабаром І.Джиджора повернувся до Львова. Так, в активній громадській та науковій праці минули студентські літа⁶⁷.

Праця І.Джиджори як експедиційного археографа від НТШ в харківських, київських та московських архівах розпочалася фактично ще із серпня 1905 р.⁶⁸ Російський академік О.Лаппо-Данилевський безпосередньо сприяв організації архівних пошуків вихованця М.Грушевського. До листа, відправленого 14 листопада 1907 р. із Санкт-Петербурга, він долучив виписку зі звіту історико-філологічного відділення Імператорської академії наук, в якій ішлося, що на прохання проф. М.Грушевського зі Львова Іван Миколайович Джиджора, який вивчає «лад і управління Малоросії» з часів Скоропадського до Апостола, отримав відповідне відношення, що дозволяє йому працювати в головному архіві міністерства закордонних справ у Москві, московському архіві міністерства юстиції, київському центральному архіві й харківському історичному архіві (архів Малоросійської колегії)⁶⁹.

Так само, як і М.Кордуба, наступного 1908 р. І.Джиджора здійснив довготривале археографічне відрядження до Москви, де протягом квітня–липня 1908 р. в уже згаданих архівах міністерства юстиції, закордонних справ і Рум'янцевському музеї шукав документи з історії Гетьманщини за доби Данила Апостола⁷⁰. Подібними, як і в М.Кордуби, були його враження та розчарування з приводу роботи московських архівів. 29 березня 1908 р. з Москви І.Джиджора писав, потрохи бідкаючись та з певним романтичним пієтетом водночас, до майбутньої дружини Наталі Навроцької: «Таких як тут архівів, з огляду на величину й багатство поміщених в них матеріалів особливо для нашої

рідної дорогої історії, не знайдеш у цілій Європі. Горе тільки, що вони не гаразд упорядковані, та і в декотрих з них (архів министерства юстиції) сидять люди, не скажу не дуже то ввічливі, але скорше нетямущі в таких справах – отже чоловікови чужому, свіжому тяжко приходить ся орієнтуватися в такій масі матеріялу. Адже ж тут (в архиве мин. иностр. дел и юстиції) числиться на міліони, розумієш, на міліони (підкреслення І.Джиджори – В.П.) ріжних рукописів, навіть досі не розібраних! Тут би сидіти чоловікови літами, а не тижнями – от тоді би що не будь путнього вийшло. А признаюся, я сидів би Бог зна, доки тільки біда, що грошей ніяк ні звідки не добудеш на таке сидженне... Тут тобі так наче в сні пересувається перед очима давня-древня старовина! Так і стають перед тобою всі оті Володимирі, Ярославі, Богдані, Апостоли й т.и. кармазинові панове. А тут за ними тягнеться цілий ряд малого люда, усіх отих «значкових» та значних військових товаришів та простих рядових, що за славних героїських часів по тюрмах турецьких гнили та просилися «на ясні зорі й тихі води, у край веселий та мир хрещений», а дальше більш прозаїчно свої голови клали будуючи московські кріпости, сушачи болота, копаючи невські канали та сиплючи вали від Дніпра аж до Дону. Ще більша маса таких простих собі «посполитих», що ліси в Брянську рубали, сплавливали їх по Дніпрі аж до Чорного моря, на підводах своїх возили московські гармати та інше знарядде воєнне, не щадячи – з мусу – «живота свого», а в нагороду за се попадали під кормигу якому небудь пану сотникові новомлинському, котрий решту соків не витягнених із них московськими поручиками, витягав. І все те робилося для добра й слави «милої отчизни України», над якою так бідкався літописець Величко. Та, з другої сторони, виринають інші образи далеко не такої гарної краси. Ну та що тут багато й говорити, усього було доволі, тільки нікому все те на світ Божий витягати та змальовувати, як слід, зрештою ні для кого, бо ніхто сього не розуміє й не хоче розуміти. Ох, тягне мене усіма невидимими ланцюгами до отсеї нашої старовини, і ніяк не можу їх порвати, а не маю змоги знова сидіти, обклавши себе тими документами»⁷¹. У листі ж до професора в червні того ж року І.Джиджора вже більш конкретніше відзначав, що «знайшов масу документів, які освітлюють закулісну роботу російських інстанцій (резидента, Колегії иностр. дел і Верх. Т. Совета), якої результатом була конституція т. зв. рішительні пункти і боротьбу Апостола проти тих обмежень. Дальше я знайшов теж подяки від усіх полків з 1728 р. за затвердження А-ла (Д.Апостола – В.П.) гетьманом... Ті подяки, з одного боку, інтересні своїм змістом (зазначенне своєї державно-правної окремішности) і підписами всіх старшин аж до вїтїв включно (се все оригінали й підписи власноручні – очевидно тих, хто вмів писати), а, з другого боку, цікаві як документ, що тодішне наше правительство вміло робити ...вох рорілі»⁷². Крім того, зазначав у листі, що знайшов неопубліковане «Генеральне слідство про маєтності» 1729–1730 рр. Полтавського полку та інші цікаві документи⁷³. Через два дні, у листі від 4 червня 1908 р. знову хвалився професорові: «Матеріалу найшов я велику масу...самі донесення Апостола дадуть зо два томи, тільки часу багато треба, щоб те все перечитати й переглянути. Бачу тому, що гетьманованне Апостола буде велика тема, що саме, так би сказати, уконституванне гетьманства (липень 1727 – серпень 1728 до видання «рішительних пунктів) можна б написати дисертацію»⁷⁴.

На основі опрацьованих документів із-під пера історика вийшла стаття під назвою «Матеріяли московського «Архива Министерства юстиції» до історії Гетьманщини», яка відразу потрапила на сторінки чергового тому «Записок НТШ». На початку своєї розвідки автор слушно відзначав, що «з поміж усіх частин пошматованої України історія лівобережа, докладніше кажучи – історія гетьманщини, найменше оброблена, а спеціально в деяких питаннях – просто *tabula rasa*. А прецінь гетьманщина се одинока часть України, де український

народ найдовше жив у виробленім ним самим державно-автономістичнім устрою, а через те саме жив і релятивно найповніше своїм національно-культурним життем, без огляду на се, де були центри тієї культури. І власне дякуючи довшому, чим деінде, істнованню державно-автономічної окремішности в масі могло сильніше вкорінитися се почування національно-культурної окремішности, так що могло переховати ся через пізніші безпросвітні часи аж до порога ХІХ ст. і послужити зародком національного відродження. Ясно, що Гетьманщина повинна бути центром нашої історії в ХVІІ і ХVІІІ ст.»⁷⁵. Економічна історія козацького гетьманату стала головним предметом студій молодого галицького історика, який намагався не користуватися наперед заданими тезами, а до всього доходив самостійно, ґрунтуючи свої висновки на скрупульозному опрацюванні передусім архівних джерел. Це особливо промовисто видно з його першої історичної оцінки гетьмана Д.Апостола, якого у своїй ранній студії «Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр.», І.Джиджора охарактеризував як «чоловіка слабкої енергії», що виступав ніби виключно з тіні «світлішого князя» О.Д.Меншикова⁷⁶. У пізніших публікаціях, опертих на архівні першоджерела, комплексно проникнувши в суть дослідницької проблематики, І.Джиджора вже заперечував свої попередні поквалітивні та дещо нерозважливі висновки, дійшов слушної думки, «що старий Апостол один із кращих історичних українських діячів, а при тім рішучий автономіст»⁷⁷ і протиставляв його попередникові з гетьманською булавою Іванові Скоропадському.

У тодішній реальній політиці І.Джиджора – активний член Української національно-демократичної партії, мабуть, був одних зі своїм науковим керівником політичних поглядів, які неодноразово викликали певне незадоволення в амбітних галицьких політиків посеред «українського П'ємонт»⁷⁸. Богдан Лепкий, наприклад, у листі до О.Барвінського від 15 квітня 1908 р. роздратовано заявляв, що «з Джиджорами не сядемо до одного стола»⁷⁹.

Окрім археографічних студій, на І.Джиджору покладалися обов'язки співробітника київської редакції «Літературно-наукового вісника», і він не завжди вдало та безпрограшно для спільної справи вмів поєднувати наукову й редакційну діяльність. У травні 1908 р. М.Грушевський писав у листі до І.Джиджори: «Дорогий товаришу! [...] Знов Ви виїхали з Києва – наче камінь у воду – нічого не чути про Вас»⁸⁰. А 12 липня 1908 р., коли той зволював із відповіддю, професор скрушно зауважував на початку свого листа: «Тяжкий Ви чоловік, Іван Николаєвич, і – Боже – який тяжкий!»⁸¹. Або ж ще один, уже з іншим тоном, фрагмент із листа М.Грушевського, написаного в серпні, де він просив І.Джиджору «безпроводно а) надіслати мені Ваш реферат про Антоновича, бо треба сими днями зачати складати книжку Записок, присвячену Антоновичу»⁸². У листі за грудень того ж року майже наказним тоном: «...мусите: написати статтю до ЛНВ ... потім розвідку до Записок, до кінця січня, на одну з тих тем, що ми з Вами намітили – з державности в Гетьманщині чи що...»⁸³.

Як і багато хто з його оточення, І.Джиджора – натура романтична та поетична, десь у тих часах показав чи надіслав у рукописі поетичну збірку (36 ліричних віршів) із виразними декадентськими мотивами («Чому я не трачу надії...», «Коли б...», «Я їду, їду в світ широкий» та ін.) під псевдонімом «Ignotus» на розсуд І.Франка, яка збереглася донині в його фондї⁸⁴. До речі, наприкінці лютого 1908 р. під час загострення хвороби І.Франка, І.Джиджора разом зі своїм другом Михайлом Мочульським відвідували письменника, потім одразу зайшли до М.Грушевського, що мешкав поряд – «і того вечора всі три ми журилися Франком»⁸⁵.

7 листопада 1909 р. в церкві в Голгочах – сусідньому з рідними Заставцями селі, Іван Джиджора взяв шлюб із донькою місцевого священика Івана Нав-

роцького – Наталею⁸⁶. У них народилося двоє дітей – Ліда й Анатолій⁸⁷. Як видно з листування, І.Джиджора не поспішав утаємничувати професора у свої родинні справи, про що свідчить короткий лист професора: «Дорогий Іван Миколаєвич! Приклад впливає як зараза, як бачу – і Ви оточили своє ожененне найбільшим секретом. Прийміть отже моє поздоровлення ex post, і приїздіть скоріше до Львова, щоб спільними силами подумати, як його урядити, щоб Ваше ожененне не вибило Вас із наукової колії. Щиро прихильний М.Груш[евський]»⁸⁸.

Їхні контакти й взаємини все ж були доволі тісними, про що свідчать щоденники М.Грушевського⁸⁹. Хоча й деколи виходили дивними, особливо, коли І.Джиджора «випадав» із поля зору метра. У щоденнику за 7 березня 1910 р. М.Грушевський записав, наприклад: «Казали, що бачили під фірткою Джиджору, але не з'явився; він весь сей час, від свят не подавав ніяких вістей про себе, хоч обіцяв на Йордан уже бути в Києві; і я лишив його в спокою»⁹⁰.

Того ж місяця після пошуків у харківському архіві І.Джиджора знову поїхав до Москви – працювати в архіві міністерства юстиції⁹¹. У квітні 1910 р. І.Джиджора від НТШ був на похороні Марка Кропивницького в Харкові⁹². Його промова на могилі від імені галичан була сприйнята як один із найщиріших виявів подяки й пам'яті за талант, присвячений рідному народові.

А вже в жовтні 1910 р. на засіданні НТШ, як завжди, М.Грушевський, а не хтось інший, зреферував головну, найбільшу за обсягом, студію І.Джиджори «Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.»⁹³, яку під такою ж назвою було надруковано в 98, 101, 103 і 105 томах «Записок НТШ» за 1910–1911 рр.⁹⁴ та того ж року вийшла окремим видатком. Це солідне дослідження ґрунтувалося, в основному, на детальному вивченні недрукованих матеріалів із харківського історичного архіву, московського архіву міністерства юстиції та Рум'янцевського музею. Висновки стосувалися передусім вивчення торгівлі в Гетьманщині в контексті меркантилістської політики Російської імперії періоду Петра I та його наступників, де наростали тенденції до автаркії. Це спричинило цілу низку обмежень для української торгівлі у вигляді системи «заповідних товарів», переорієнтації торговельних шляхів на північні ярмарки й порти (що призвело до поступового занепаду традиційних вроцлавського, гданського й кеніґсберзького напрямків української торгівлі), регламентації міжрегіональних та міждержавних торговельних контактів, дискримінації щодо окремих категорій купців, зокрема євреїв, протиставленні російського й українського купецтва тощо. Така проколоніальна економічна політика російського абсолютизму, на думку І.Джиджори, не лише нівелювала господарську самостійність Гетьманщини, але й була спрямована на остаточний занепад її політичної автономії⁹⁵. У 1912 р. І.Джиджора безпосередньо підійшов до захисту своєї дисертації. 11 липня 1912 р. в екзаменаторів М.Грушевського й Л.Фінкеля І.Джиджора блискуче склав 1-годинний «кандидатський» іспит із давньої й австрійської історії, а на грудень готувався до наступного екзамену з філософії⁹⁶. І раптом як грім серед ясного неба в жовтневому числі львівської газети «Діло» з'явилася розгромна рецензія колеги по цеху – доктора Мирона Кордуби⁹⁷.

Рубрика «З нашої наукової літератури» в газеті «Діло», якою тоді керував як «одвічальний редактор» Володимир Бачинський, була досить популярною серед читачів часопису, що в серці Галичини виконував роль своєрідного політичного барометра, лакмусового папірця й рупора одночасно. Упродовж 1911 р. під цією рубрикою в різних числах І.Франко рецензував «Історію українського письменства» С.Єфремова, подавав критичні зауваги до «Історії України-Руси» М.Грушевського; І.Свенціцький – «Переписку Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом»; свої „Гльосси» (з лат. зауваги, пояснення – В.П.) до брошури М.Грушевського «Наша політика» тут друкував С.Томашівський.

У рецензії М.Кордуба закидав авторові, що при такому багатстві джерельної бази для XVIII ст. його здогади й висновки вибудовані «на доривочних, зовсім випадкових датах», з яких не можна зробити жодних висновків. М.Кордуба прямо критикував його за: 1) невикористання митних рахунків з архіву придворної комори (Hofkammer) у Відні та міських реєстрів Гданська; 2) відсутність обґрунтування особливостей української торгівлі в конкуренції з російською. Рецензент доводив, що укази про «заповідні товари», власноруч підписані Петром I, ґрунтувалися на його політиці меркантилізму, що тоді цілком панував у країнах Західної Європи. Тут же М.Кордуба писав і про економічний світогляд Жана-Батиста Кольбера⁹⁸, першого міністра фінансів королівської Франції в 1661–1683 рр. за правління Людовика XIV. Ж.-Б.Кольбер став активним провідником політики протекціонізму, за допомогою якої намагався подолати соціально-економічну відсталість країни. М.Кордуба вважав меркантилістську політику Петра I саме запозиченням і наслідуванням кольбертизму. Піддано уїдливій критиці різночитання між вступом і висновками студії, де на початку декларація значного розвитку торгівлі козацького гетьманату входила в суперечність із негативними наслідками торгівельної регламентації під час реформ Петра I. З іншого боку, М.Кордуба розкритикував висновок автора про страшні репресії післямазепинської доби як каталізатор поживлення власне економічного життя Гетьманщини.

Рецензія М.Кордуби з'явилася в газетному числі за 12 жовтня 1912 р. Рівно за десять днів – 22 жовтня – по свіжих слідах, у певній емоційній напрузі І.Джиджора підготував відповідь, яку планував надрукувати під тією ж назвою в згаданій рубриці в «Ділі». В оригіналі «Відповіді» на берегах архівної справи поміщено приписку: «Призначено до друку в «Ділі», але туди невійшло»⁹⁹. І.Джиджора щиро сподівався, що газета, де неодноразово друкувалися і його історичні замітки, хоча б про анафему гетьманові І.Мазепі¹⁰⁰ та Полтавську катастрофу 1709 р.¹⁰¹, усе ж таки надрукує «Відповідь д-рови М.Кордубі на його рецензію моєї розвідки», але цього не сталося. У цій блискавичній відповіді рецензентові І.Джиджора зробив спробу аргументовано й емоційно заперечити цілу низку несправедливих, як на його погляд, закидів щодо змісту, інтерпретації окремих фактів та висновків у тексті своєї студії¹⁰².

Того ж року у Львівському університеті І.Джиджора успішно захистив на окреслену тему дисертацію, про що свідчить виданий 21 грудня 1912 р. докторський диплом¹⁰³. Ще раніше праця отримала позитивну рецензію наукового керівника – професора М.Грушевського – на сторінках травневої книжки «Літературно-наукового вісника»¹⁰⁴ та схвальну оцінку під час захисту¹⁰⁵. «Написана строго науково й документально, – писав учитель і керівник, – вона розгортає одначе таку цікаву сторінку з життя нашого народу, кидає таке яскраве світло на процес задавлення життя старої Гетьманщини російським централізмом, що має високий інтерес для всіх, хто цікавиться нашим життям – причинами упадку українського національного життя й пасивності нашого громадянства перед офіційним обрусінням...»¹⁰⁶.

Підготовка дисертації та її захист зайняли багато часу, однак на сторінках «Записок НТШ» за 1912 р. І.Джиджора встиг опублікувати свою нову розвідку «До історії Генеральної військової канцелярії»¹⁰⁷, яку в «Ділі» за 23 листопада прорецензував разом зі статтею М.Василенка в рубриці «З нашої наукової літератури» В.Щурат¹⁰⁸. Окрім того, молодий доктор підготував до чергового випуску «Жерел з історії України-Руси» збірку актів гетьманського правління Д.Апостола 1727–1734 рр.¹⁰⁹, яка, на жаль, не була надрукована й загубилася у воєнному лихолітті.

Тоді І.Джиджорі з Ляйпцига надіслав листа Микола Залізняк – давній приятель, публіцист і перекладач, громадсько-політичний діяч, працював у му-

зеї НТШ і також колись копіював документи в московських архівах для археографічної комісії НТШ. М.Залізник піддав сумніву «підозрілу й малопереконливу» рецензію М.Кордуби, а також повідомляв про позитивну оцінку його праці С.Єфремовим¹¹⁰.

Доля розвела менторського, суворого рецензента й ображеного автора. Миронові Кордубі пощастило пережити Івана Джиджору на 28 років – дуже великий як для дослідника-науковця відрізок часу. Розгадати справжню причину цього конфлікту й полеміки між двома учнями М.Грушевського надзвичайно складно. Можливо, «загнали» амбіції, елементарна заздрість, можливо, було за що критикувати, але чому в такій різкій формі? Виникає більше запитань, ніж відповідей. Залишається невідомим, чому «Діло» не вмістило на своїх шпальтах розлогої відповіді І.Джиджори. Чи не тому, що автор – найближчий співробітник, улюблений учень, «протеже» й права рука М.Грушевського в НТШ, проти якого в тій же газеті зовсім недавно, у грудні 1911 р., друкував свої «гльосси», як згодом виявилось, його ж таки колишній учень С.Томашівський?¹¹¹

В усі часи рецензування інтелектуального доробку колеґ по цеху було справою не завжди вдячною, але вельми потрібною для загального поступу науки. Конструктивна фахова рецензія давала не лише об'єктивну оцінку авторові та його «дітищу», але й загалом спонукала до подальшого професійного росту того, кого критикували, хвалили чи ганили – незалежно, чи в рецензійних статтях, а чи в усній формі. Добра рецензія допомагала чимшвидше «одужати» авторові й «вилікувати» його помилки (похибки), що вийшли друком. Зрештою, торувала шлях для подальшої взаємної та плідної дискусії.

У даному випадку – геть інша справа. Фахова критика, що подекуди межувала із сердитим критиканством, з одного боку, і майже хвороблива ображеність прорецензованого автора, який прагнув себе якомога швидше «реабілітувати» на сторінках того ж таки часопису і йому це, як видно, не вдавалося здійснити, з іншого. Заплутані психологічні лабіринти взаємин двох істориків. Проте, в основі дискусії, яка фактично тоді не відбулася, очевидно, лежало прагнення використовувати різні дослідницькі методи й практики, що незважаючи на перше враження особистого суперництва двох учнів одного вчителя, а тоді вже – уповні самостійних дослідників, об'єктивно сприяло розвитку української історіографії. «Суворого рецензента» й «ображеного автора» – хоч запізно, зате об'єктивно, як найліпший суддя, розсудив час.

Коли вибухнула Балканська війна 1912–1913 рр., дружина Наталка в листах із Голгіч турбувалася, що немає довго відповіді, переживала («Тебе нема у Львові, може де пішов на війну славян зі турецької неволі визволяти...»¹¹²).

І.Джиджора – довголітній, з 1906 р., бібліотекар НТШ в лютому 1913 р. став дійсним членом історично-філософської секції товариства¹¹³. Цьому сприяв також його авторитет серед співробітників. Ще в 1911 р. тодішній фінансовий директор НТШ Всеволод Козловський писав до «високоповажаного» Івана Миколайовича в Голгочі, що професор М.Грушевський у кореспонденціях постійно запитує, чи вже не приїхав Джиджора до Львова, доручає його викликати. «Приїздіть як найскорше, – просив Вс.Козловський, – (коли засипано Підгаєцьку лінію, то можна вибрати ся на Монастириска самому без жінки і доньки), бо Кривецький не може дати собі ради в бібліотеці, Томашівський хорий і лежить, Гнатюка Господь Бог не може вже ісцелити; а за тим в товаристві хоч голову собі розбий – нема нікого ні до проводу, ні до поради»¹¹⁴.

Поряд з активною науковою працею І.Джиджора плідно працював і в царині публіцистики. Його критичні політичні огляди знаходили місце на сторінках «Діла» й «Літературно-наукового вісника», в якому він часто виступав під псевдонімом «Ignotus» (з лат. – незнайомец, невідомий). Є.Чикаленко у своєму «Щоденнику» за 1912 р., пишучи про проблеми «Літературно-наукового вісни-

ка», відзначав, що відомий громадський діяч і письменник, член київської редакції В.Леонтович «посадив би за редактора Сірого, викликав би Джиджору, який, як кажуть галичани, вчиться на Грушевського і вже навчився закусувати бороду так, як пан професор»¹¹⁵.

Упродовж усього львівського періоду життя й діяльності М.Грушевського вони були добрими співпрацівниками й друзями. Про це свідчить доволі інтенсивне листування, епістолярні джерела. Загалом збереглося півтисячі архівних аркушів (110 листів) М.Грушевського до І.Джиджори й великий масив (148) розлогих листів І.Джиджори до М.Грушевського¹¹⁶. Багато сучасників, як відомо, твердили, що І.Джиджора – здібний учень і протеже М.Грушевського – здобув собі довіру тим, що «до огиди підлещується до Грушевського й по-лакейськи гнеться перед ним». Ю.Тищенко (Сірий) згадував у спогадах, що неодноразово «був свідком його розмов із професором, і ніколи не помічав, що б він, в угоду професора, приймав без заперечень усе, що Михайло Сергійович скаже. Не раз я був свідком досить таки горячих дебатів між ними, в яких Джиджора одверто боронив свої позиції»¹¹⁷.

Під час сумнозвісного конфлікту 1913 р. в НТШ І.Джиджора був одним із перших (слідом за І.Франком), хто виступив на боці свого вчителя¹¹⁸. Коли розгорівся конфлікт навколо виданої у Львові 1911 р. брошури М.Грушевського «Наша політика», І.Джиджора разом із М.Мочульським, О.Роздольським та іншими учнями став на захист навчителя, опублікувавши пізніше в співавторстві брошуру «В обороні правди»¹¹⁹, в якій на основі звітів товариства спростовувалися несправедливі закиди на адресу М.Грушевського. Саме з І.Джиджорою в грудневому листі 1913 р. він обговорював обставини появи брошури С.Томашівського («Перед загальними зборами»), спрямованої супроти нього¹²⁰.

В останній рік перед Великою війною І.Джиджора активно працював не лише як бібліотекар НТШ, але й секретар археографічної комісії¹²¹, запрошувався й на засідання Історичного товариства Нестора-літописця, що діяло при Київському університеті¹²². М.Грушевський час від часу стимулював наукові пошуки, як-от у листі з Києва від 11 липня 1913 р. – із проханням поживити наукову роботу¹²³.

11 червня 1914 р. «д-р Іван Джиджора, урядник бібліотеки т-ва» писав до виділу НТШ про свої плани на відпустку – поїхати до Москви, щоби в архівах докомплектувати зібрані документи ще двома новими документами, про які він дізнався пізніше й без яких не хотів би публікувати вже готової до друку своєї збірки¹²⁴.

Перша світова війна заскочила І.Джиджору на літньому відпочинку в рідному селі. Вільно володіючи російською мовою та знаючи російські звичаї, заставецький «Джиджорів Іван» (тоді вже «пан зі Львова» і зять голгочанського священика) намагався захистити односельців від нещастя воєнної пори: арештів, заслань, грабунків і реквізицій. Фактично виступав посередником між місцевими мешканцями й окупаційною владою. Брав участь у зібраннях сільських вейтів, застерігаючи їх від тимчасового москвофільства, активно боронив людей від нападів російських козаків і безправних дій поліції, за що навіть зазнав арешту, проте за пару днів був звільнений. Саме завдяки йому розпорядження російської військової влади виходили українською мовою¹²⁵. Аматорську світліну І.Джиджори (в капелюсі) було вилучено під час обшуку 10 грудня 1914 р. на віллі М.Грушевського у Львові¹²⁶. У секретному агентурному повідомленні (12 липня 1915 р.) до товариша міністра внутрішніх справ про колишнього студента Львівського університету, члена «мазепинської організації» Галичини І.Джиджору, який нібито знаходився тоді в Києві йшлося, що «він був «правою рукою» професора Грушевського в його мазепинській роботі та й взагалі»¹²⁷. Харківське жандармське управління теж мало довідку про «Українську револю-

ційну організацію» зі справ Київського жандармського управління від 18 серпня 1915 р. «про діяльність відомого мазепинського діяча І.М.Джиджори»¹²⁸. 28 листопада 1914 р. в Києві було обшукано, заарештовано, а відтак вислано до Симбірська «ідейного керівника мазепинського руху», професора Львівського університету М.Грушевського. Серед матеріалів, вилучених під час обшуку, знайдено фотокартки 15 осіб – «визначних діячів українського нелегального руху», в числі яких і світлина І.Джиджори¹²⁹.

Коли російська армія відступила з Галичини, його мобілізували до австрійського війська, де він служив референтом торгово-промислових справ при окружній команді в Любліні.

Після проголошення ЗУНР, в умовах українсько-польської війни 1918–1919 рр. І.Джиджору було призначено військовим комендантом Рави-Руської. Син українського письменника Андрія Чайковського, Микола (згодом відомий математик) у своїй «Автобіографії» згадував про «нашого коменданта міста, д-ра Івана Джиджору, історика, члена НТШ, у чині четаря (лейтенанта)» і його рішучість під час вимушеної евакуації під натиском поляків на Равському фронті, коли він, погрожуючи начальникові податкового уряду міста Панькевичу револьвером, домігся відправки всіх грошей із Рави-Руської (кінець листопада 1918 р.)¹³⁰.

Однак давня спадкова хвороба легенів змусила його залишити цю посаду в грудні 1918 р. – важко хворий, через Сокаль і Тернопіль, він повернувся на рідну Підгаєччину. М.Грушевський надсилав телеграми з Праги, викликаючи туди свого молодшого приятеля на лікування, однак було вже запізно – вони надійшли за кілька днів до смерті. Бракувало потрібних ліків та й важка весна виснажила останні сили. Іван Джиджора помер 22 квітня 1919 р. в 39-літньому віці в селі Голгочах, де й був похований із почесними на сільському цвинтарі, з козацькою шаблею при боці та вкритий червоною китайкою¹³¹.

У невеликій статті-некролозі в «Хроніці НТШ» (1920 р.) ішлося: «дня 22 цвітня 1919 р. помер у Голгочах дійсний член і бібліотекар товариства др. Іван Джиджора»¹³². Володимир Дорошенко згадував, що знав І.Джиджору особисто, в останні роки досить близько з ним зійшовся, «цінячи в нім чоловіка освіченого, з широкими поглядами й щирого всеукраїнця. Цілою душею належав він до Великої України і в противність до інших наддністрянців чувся на нашій Сході, як у себе вдома, серед своїх»¹³³. У «Листах до молоді», які М.Грушевський опублікував на шпальтах першого числа за серпень 1921 р. неперіодичного органу соціалістичної української молоді «Наш стяг» у Відні, містилася присвята: «Памяті найдорогших учеників і друзів: Івана Джиджори і Миколи Федюшка-Євшана»¹³⁴. Д.Дорошенко змістив у фундаментальному «Огляді української історіографії», уперше надрукованому 1923 р. в Празі, згадку про І.Джиджору та його праці¹³⁵. Оцінюючи доробок галицької школи істориків України й НТШ, Д.Багалій в історіографічному вступі до свого соціально-економічного нариса 1928 р. нагадував «про І.Джиджору, що писав майже виключно з історії Лівобічної України на підставі архівних джерел Москви й України»¹³⁶.

М.Грушевський продовжував опікуватися сім'єю І.Джиджори. У листі до К.Студинського з Києва від 27 січня 1928 р. він просив його знайти для вдови, Наталії Джиджори, сталий заробіток та задля гонорару для неї надіслати письмову згоду на видання творів її чоловіка, «що був моїм найближчим учеником і приятелем»¹³⁷. Того ж року він таки домігся виплати Наталії Джиджорі 65 доларів¹³⁸.

У березні 1930 р. з ініціативи М.Грушевського в Києві відбулося засідання Комісії Західної України ВУАН для вшанування пам'яті І.Джиджори у зв'язку з 50-літтям від дня народження та 10-ми роковинами з дня смерті¹³⁹. Із цієї нагоди історична секція ВУАН упорядкувала й видала окремим, 36-м томом, збірку його історичних праць під назвою «Україна в першій половині XVIII віку.

Розвідки і замітки» («як вінець на його могилу, на знак вдячності і вираз глибокого смутку ... від сеї утрати») ¹⁴⁰. Передмову до цього тому написав його «науковий батько» – академік М.Грушевський, який розпочав її такими словами: «В дослідженню історії Гетьманщини займають поважне місце праці покійного Івана Джиджори, незважаючи, що це були праці молодого, початкуючого історика, і він мав змогу працювати над сею темою всього кілька літ... Рідка і визначна була се людина... Як людина визначався чесним і витривалим характером, живим громадським інстинктом, широким світоглядом і об'єктивністю. Як дослідник – виявляв гарне методичне виконання, здібности до ширшого синтезу – і разом темперамент совісного, скрупульозного дослідника... Він заглядав глибоко в сучасне громадське й політичне життя і в минуле, вмів досвідом і обсервацією сучасного помагати собі в орієнтації серед фактів минулого. Був патріотом в кращім розумінню слова, глибоко відданим інтересам мас, свобідним від всякої національної виключности; завсіди орієнтувався на широкі вселюдські перспективи і енергійно поборював всякий провінціалізм, «патріотизм своєї дзвіниці» ¹⁴¹. Загалом, він був одним із перших дослідників, хто проаналізував маловивчений період між гетьмануванням І.Мазепи й К.Розумовського, звернувши особливу увагу на постої російських військ в Україні в роки Північної війни й прояви жорстокості, пов'язані з цим, демагогічну агітацію царського уряду проти гетьмана й козацької старшини та витончений фіскальний грабіж періоду Першої Малоросійської колегії й російсько-турецької війни 1735–1739 рр., здійснив історичну реконструкцію економічної політики, показав розвиток торгівлі, соціальний статус українського селянства, політичну пасивність і деморалізацію козацької старшини під впливом терору та інкорпораційних заходів російського уряду. У 1933 р. Д.Дорошенко на шпальтах німецькомовного «Часопису із східноєвропейської історії» прорецензував цю київську збірку ВУАН ¹⁴².

Більш ніж півстоліття потому, від початку 1930-х рр., коли завершився «ВУАНівський ренесанс», і до початку 1990-х рр. тематика з історії Гетьманщини в радянській Україні не лише штучно випала з поля зору дослідників, але й зник сам невинний для тодішньої політичної кон'юнктури термін для означення автономної території зі специфічним козацьким полково-сотенним устроєм. Оскільки він наголошував на державності України з особливою формою самоврядування у вигляді гетьманату, його повсюди ретельно підмінювали нейтральним територіально-географічним терміном «Лівобережна Україна» ¹⁴³. Упродовж десятиліть радянського періоду горезвісні ярлики «націоналістичного псевдовченого», «представника так званої школи Грушевського», часто-густо як вимушені кліше спеціально для цензури, виривали з української історіографії Івана Джиджору. Хіба що українські історики з діаспори цілком справедливо не переставали заносити його до всіх енциклопедичних та інших видань з історії України ¹⁴⁴. На материковій же Батьківщині чесне ім'я вченого й патріота повернулося лише на хвилі національно-державного відродження кінця 1980-х – початку 1990-х рр. ¹⁴⁵

На Провідну неділю, 22 квітня 1990 р., на старому цвинтарі в селі Голгочах тоді ще Бережанського (нині – Підгаєцького) району Тернопільської області відбулося освячення могили, панахида й ушанування пам'яті похованого тут історика Івана Джиджори. Зачинателем цієї благородної справи став місцевий осередок Народного руху України і безпосередньо вчитель історії місцевої школи Тарас Григорович Колодчин. На відновленій могилі встановили символічний березовий хрест, оплетений-перевитий голгочанськими дівчатами хрещатим барвінком, де прикріплено невеличку табличку з коротким, але промовистим написом:

Ту спочиває
український історик
д-р Іван Джиджора
*1880 р. †1919 р.

Іван Джиджора був лише одним із плеяди учнів М.Грушевського, які становили ядро його історичної школи й авангард новітньої української історіографії. Саме ця наукова школа стала благодатним ґрунтом для зростання власної духовної еліти, сприяла появі на початку ХХ ст. особливої категорії – ученого й патріота в єдиній іпостасі. Вдале поєднання мудрої поради наукового метра з великою працелюбністю й талантом молодих істориків дало унікальну можливість М.Грушевському та його учням написати й видрукувати низку позитивістських вартісних праць, які залишаються не тільки пам'ятками історичної думки тієї епохи, але й становлять золотий фонд як національної, так і загальноєвропейської наукової спадщини з української історії.

¹ *Грушевський М.* Спомини / Підгот. тексту і примітки С.Білоконя // Київ. – 1989. – №10. – С.127.

² Детальніше спробу реконструкції наукової біографії див.: *Пришляк В.* Іван Джиджора: життєвий шлях та наукова спадщина // Михайло Грушевський і львівська історична школа: Львівські історичні праці. Матеріали засідань і конференцій. – Вип.1. – Нью-Йорк; Л., 1995. – С.196–205 (передрук: Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали конференцій / За ред. Я.Грицака, Я.Дашкевича. – Л., 1999. – С.193–199); *Пришляк В.В.* Джиджора Іван // *Енциклопедія історії України: В 5 т. – Т.2: Г–Д. – К., 2004. – С.375.*

³ *Винар Л.* Михайло Грушевський: історик і будівничий нації (Статті і матеріали). – Нью-Йорк; К.; Торонто, 1995. – С.31.

⁴ *Грушевський М.* Автобіографія. – Л., 1906. – С.4.

⁵ *Грушевський М.С.* Щоденник (1888–1894 рр.) / Підгот. до вид., передне слово, упор., коментарі й післямова Л.Зашкільняка. – К., 1997. – С.215, 220.

⁶ *Винар Л.* Австрійські урядові документи про призначення М.Грушевського професором Львівського університету // *Український історик. – 1986. – Ч.3–4 (91–92). – С.86.*

⁷ *Грушевський М.* Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. (відбитка). – Л., 1894. – С.11; *Його ж.* Твори: У 50 т. – Т.1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – Л., 2002. – С.74.

⁸ *Джиджора І.* Curriculum vitae [1910 р.] // Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаніка НАН України, відділ рукописів (далі – ЛНБ, ВР). – Ф. НТШ. – Спр.781/1. – Арк.1; Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф.26. – Оп.15. – Спр.607. – Арк.28.

⁹ Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, відділ рукописних фондів і текстології (далі – ІЛ, ВР). – Ф.59. – Спр.578. – Арк.3, 5; *Бордуляк Т.* Твори / Упор. О.Засенко. – К., 1958. – С.458, 462.

¹⁰ ДАЛО. – Ф.26. – Оп.15. – Спр.607. – Арк.28.

¹¹ Там само. – Ф.26. – Оп.15. – Спр.608. – Арк.27; Спр.609. – Арк.40; Спр.610. – Арк.41; Спр.611. – Арк.39.

¹² Там само. – Спр.607. – Арк.21, 34, 107, 116, 118; Спр.608. – Арк.6, 21, 33, 37, 68, 108, 116, 131; Спр.609. – Арк.50, 58, 95, 101, 102; Спр.610. – Арк.54, 60, 101, 133; Спр.611. – Арк.101, 106, 107; Спр.612. – Арк.120, 121.

¹³ *Грушевський М.* Автобіографія / Друк. як рукопис. – К., 1926. – С.13.

¹⁴ У неопублікованих мемуарах із родинного архіву І.Крип'якевича, наданих автором у лютому 1991 р. його сином – Р.І.Крип'якевичем, прізвище вживалося саме у варіанті «Джеджора». Опубл.: *Крип'якевич І.* Спогади (Автобіографія) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – Л., 2001. – С.89. Див. також: Архів Івана Крип'якевича. Інвентарний опис / Упор. Я.Федорук. – К.; Л., 2005. – №329. – С.168.

¹⁵ ДАЛО. – Ф.26. – Оп.15. – Спр.607. – Арк.21, 28, 34, 107; Спр.608. – Арк.27, 108; Спр.609. – Арк.40, 50, 58, 66, 95, 101, 145, 196; Спр.610. – Арк.41, 54, 60, 91, 101; Спр.611. – Арк.39, 45, 101, 106, 107; Спр.612. – Арк.120, 122.

¹⁶ *Винар Л.* Галицька доба М.Грушевського // *Український історик. – 1967. – Ч.1–2 (13–14). – С.13–14.*

- ¹⁷ Хроніка українсько-руського Наукового товариства імені Шевченка (далі – Хроніка НТШ). – Л., 1904. – Ч.17. – Вип.1. – С.4.
- ¹⁸ Хроніка НТШ. – Л., 1902. – Ч.12. – С.3; Там само. – Л., 1905. – Ч.21. – Вип.1. – С.3.
- ¹⁹ *Трегуб М.М.* Українські студентські товариства у Львові другої пол. XIX – поч. XX ст. (Огляд архівних документів) // Записки Львів. наук. бібліотеки ім. В.Стефаника. – К., 1993. – Вип.1 (1992). – С.28–29.
- ²⁰ ДАЛО. – Ф.296. – Оп.1. – Спр.57. – Арк.4.
- ²¹ Там само. – Арк.3, 4, 8, 9, 19, 20, 21, 22; ЛНБ, ВР. – Ф.119. – Спр.9 а. – Арк.41, 184, 309.
- ²² *Джиджора І.* [Рец.] // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – Записки НТШ). – Л., 1904. – Т.58. – Кн.П. – С.12–23.
- ²³ Хроніка НТШ. – Л., 1904. – Ч.19. – Вип.3. – С.17.
- ²⁴ *Пришляк В.* Михайло Грушевський та Іван Джиджора / До 100-річчя від початку діяльності М.Грушевського у Львівському університеті: Доповіді й повідомлення наук. конференції. – Л., 1995. – С.55.
- ²⁵ *Джиджора І.* Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. // Записки НТШ. – Л., 1904. – Т.61. – Кн.V. – С.1.
- ²⁶ Там само. – С.40.
- ²⁷ *П[архомен]ко В.* Конец старой Малороссии (1733–1788 годы в истории левобережной Украины) // Киевская старина. – 1905. – Т.91. – С.344.
- ²⁸ *Грушевський М.С.* Автобіографія. – К., 1926. – С.13.
- ²⁹ *Крип'якевич І.* Спогади (Автобіографія). – С.90, 98.
- ³⁰ Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК). – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.447. – Арк.6–6 зв., 7.
- ³¹ Центральний державний історичний архів України в м. Львові (далі – ЦДІАЛ). – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2196. – Арк.1.
- ³² *Грушевський М.* Передмова // Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. – К., 1930. – С.V.
- ³³ Записки НТШ. – Л., 1905. – Т.67. – Кн.V. – С.33–36.
- ³⁴ Там само. – Т.68. – С.28–31.
- ³⁵ *Гирич І.Б.* Організація М.С.Грушевським археографічної роботи у львівський період життя й діяльності (1894–1914 рр.) // Укр. іст. журн. – 1997. – №1. – С.73.
- ³⁶ *Грушевський М.С.* Автобіографія. – С.23.
- ³⁷ Про В.Герасимчука та його наукову спадщину див.: *Гарасимчук В.* Матеріали до історії козаччини XVII в. // Василь Гарасимчук: життя і творчість (1880–1944): Львів. істор. праці. Джерела. – Вип.1. – Л., 1994.
- ³⁸ *Грушевський М.* Передмова. – С.V.
- ³⁹ Там само.
- ⁴⁰ Там само. – С.IV.
- ⁴¹ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1 – Спр.42. – Арк.66 зв., 70; Спр.154. – Арк.9, 10.
- ⁴² ЦДІАК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.447. – Арк.11–13 зв.
- ⁴³ Там само. – Арк.1.
- ⁴⁴ Хроніка НТШ. – Л., 1906. – Ч.25. – С.8–9.
- ⁴⁵ *Джиджора І.* Реформи Малоросійської колегії на Україні в 1722–3 рр. // Науковий збірник присвяч. проф. М.Грушевському. – Л., 1906. – С.353–354. Посилання на цю працю див.: *Франко І.* Пісня про Правду і Неправду // Записки НТШ. – Л., 1906. – Т.70. – Кн.2. – С.13. У сучасній українській історіографії період Першої Малоросійської колегії вичерпно розкрито в кандидатській дисертації та монографії В.М.Горобця «Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I» (К., 1998) (в історіографічному огляді, між іншим, автор критично зазначив і про внесок І.Джиджори в дослідження цього питання (с.28)).
- ⁴⁶ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2316. – Арк.163 зв.
- ⁴⁷ Там само. – Арк.163.
- ⁴⁸ *Джиджора І.* Україна в першій половині 1738 р. // Записки НТШ. – Л., 1906. – Т.69. – Кн.I. – С.82–83.
- ⁴⁹ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2196. – Арк.4.
- ⁵⁰ Хроніка НТШ. – Л., 1906. – Ч.25. – С.15.

- ⁵¹ Джиджора І. До питання про свобідний перехід посполитих на Україні в 20-х рр. XVIII в. // Записки НТШ. – Л., 1906. – Т.70. – Кн.2. – С.168–170.
- ⁵² Хроніка НТШ. – Л., 1906. – Ч.27. – С.2.
- ⁵³ Грушевський М. Передмова. – С.VII.
- ⁵⁴ Джиджора І. З новішої української історіографії // Записки НТШ. – Л., 1906. – Т.71. – Кн.ІІІ. – С.134–157.
- ⁵⁵ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2196. – Арк.3.
- ⁵⁶ Джиджора І. Справа поминання гетьманського імені на «переносі» // Записки НТШ. – Л., 1906. – Т.72. – Кн.IV. – С.142–144; Джиджора І., Кривецький І. Часописи українсько-руські // Там само. – Т.73. – Кн.V. – С.166–186.
- ⁵⁷ Хроніка НТШ. – Л., 1907. – Ч.31. – Вип.III. – С.7.
- ⁵⁸ Там само. – С.19.
- ⁵⁹ Дорошенко В. Д-р Іван Джиджора // Життя і мистецтво. – 1920. – Ч.2. – С.63.
- ⁶⁰ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2317. – Арк.13, 13 зв.
- ⁶¹ Тищенко (Сірий) Ю. З моїх зустрічей. Спогади / Упор. О.Сидоренко та Н.Сидоренко // Пам'ять століть. – 1997. – №6 (9). – С.37.
- ⁶² Коротку загальну характеристику публіцистичного доробку І.Джиджори на шпальтах «Літературно-наукового вісника» див.: Качкан В.А. Із школи Михайла Грушевського (Іван Джиджора – історик, політолог, публіцист, громадський діяч) // Зб. праць Науково-дослідного центру періодики. – Вип.6. – Л., 1999. – С.512–513; Його ж. «Проти патріотизму своєї дзвіниці» / Історик Іван Джиджора із школи Михайла Грушевського // Перевал. – 1999. – №1. – С.119.
- ⁶³ Літературно-науковий вісник (далі – ЛНВ). – 1906. – Т.34. – С.202–203; 596–597; Т.36. – С.333–334.
- ⁶⁴ Там само. – 1907. – Т.39. – С.451–452.
- ⁶⁵ Там само. – С.156–158, 445–446; Т.40. – С.362–363.
- ⁶⁶ ЦДІАК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.447. – Арк.22–115 та ін.
- ⁶⁷ Про цей період життя історика детальніше див.: Пришляк В. Студентські роки Івана Джиджори (1902–1907) // На службі Клію: Зб. наук. праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – К.; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Л., 2000. – С.380–392.
- ⁶⁸ ЦДІАК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.447. – Арк.11.
- ⁶⁹ ЦДІАК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.585. – Арк.14, 19; «Прошу принять уверение в совершенном почтении и преданности». Письма А.С.Лаппо-Данилевского М.С.Грушевскому. 1905–1914 гг. / Публ. И.Б.Матяш // Исторический архив: Россия и Украина XVI–XX вв. – 2002. – №4. – С.142, 143–144.
- ⁷⁰ ЦДІАК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.447. – Арк.167, 175–177, 179–179 зв, 180–182, 190–194, 197.
- ⁷¹ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2317. – Арк.48–49 зв.
- ⁷² ЦДІАК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.447. – Арк.186 зв. – 187.
- ⁷³ Там само. – Арк.187. На цю тему див.: Бутич І. Генеральне слідство про маєтності Полтавського полку 1729–1731 рр. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти (зб.ст.). – Вип.12. – К., 2001. – С.401–406.
- ⁷⁴ ЦДІАК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.447. – Арк.192 зв.
- ⁷⁵ Джиджора І. Матеріали московського «Архива Министерства юстиции» до історії гетьманщини // Записки НТШ. – Л., 1908. – Т.86. – Кн.VI. – С.59.
- ⁷⁶ Його ж. Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр. – С.32–33. Див. також: Пришляк В. Гетьманат доби Данила Апостола: спроба відновлення козацької автономії // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Зб. наук. ст. – Ч.2. – Чернівці, 2004. – С.34.
- ⁷⁷ Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. – К., 1930. – С.57,131.
- ⁷⁸ Грушевський М. Украинский Пьемонт // Украинский вестник. – 1906. – №2. – С.104; Грушевський М. Галичина і Україна // ЛНВ. – 1906. – Т.36. – Кн.12. – С.489–496.
- ⁷⁹ ЛНВ, ВР. – Ф.11. – Спр.1655. – Папка 110. – Арк.1; Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого / Упор. В.Качкан. – Л., 2001. – С.93.
- ⁸⁰ ЦДІАК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.265. – Арк.12.
- ⁸¹ Там само. – Арк.16.

- ⁸² Листування Михайла Грушевського / Упор. Г.Бурлака (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства). – Т.1. – К.; Нью-Йорк; Париж; Л.; Торонто, 1997. – №296. – С.219.
- ⁸³ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2316. – Арк.164 зв.
- ⁸⁴ ІЛ, ВР. – Ф.3. – №3278. – Арк.1–22.
- ⁸⁵ *Мочульський М.* З останніх десятиліть життя Франка 1896–1916. Спогади і припинки // Записки Наук. товариства у Києві. – Т.29. – К., 1928. – С.272.
- ⁸⁶ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2316. – Арк.162 зв.
- ⁸⁷ Там само. – Арк.174, 175,176.
- ⁸⁸ ЦДІАЛ. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.265. – Арк.110.
- ⁸⁹ Щоденники М.С.Грушевського (1904–1910 рр.) / Публ. та комент. І.Гирича // Київська старовина. – 1995. – №1 (310). – С.18–19, 21, 23, 24, 25.
- ⁹⁰ *Грушевський М.* Щоденник / *Гирич І., Тодійчук О.* Щоденник Михайла Грушевського за 1910 рік // Український історик. – 2002. – Ч.1–4 (152–155). – С.108.
- ⁹¹ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2316. – Арк.56, 57 зв., 58, 76–78 зв.
- ⁹² Хроніка НТШ. – Л., 1910. – Ч.43. – Вип.ІІІ. – С.1.
- ⁹³ Там само. – Ч.44. – Вип.ІV. – С.6–7.
- ⁹⁴ *Джиджора І.* Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // Записки НТШ. – Л., 1910. – Т.98. – Кн.ІVІ. – С.55–74; Л., 1911. – Т.101. – Кн.І. – С.63–100; Т.103. – Кн.ІІІ. – С.54–97; Т.105. – Кн.ІV. – С.50–91. Відтак після смерті І.Джиджори вийшла як окремий 36-й том історичної секції ВУАН під назвою «Україна в першій половині ХVІІІ віку. Розвідки і замітки» / З передм. акад. М.Грушевського. – К., 1930. – С.1–96.
- ⁹⁵ *Його ж.* Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр. // Записки НТШ. – Л., 1911. – Т.105. – Кн.ІV. – С.88–89; *Пришляк В.В.* Джиджора Іван Миколайович // Українське козацтво: Мала енциклопедія. – Вид. 2-е, доп. і переробл. – К.; Запоріжжя, 2006. – С.155.
- ⁹⁶ ДАЛО. – Ф.26. – Оп.15. – Спр.727. – Арк. 187, 211.
- ⁹⁷ *Кордуба М.* [Рец.] // Діло. – 1912. – Ч.230 (12 жовтня). – С.1–3; *Пришляк В.* Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор // До джерел: Зб. наук.праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Т.ІІ. – С.535–538.
- ⁹⁸ Див.: *Kameron R.* A Consise Economic History of the World from Paleolithic Times to the Present Second Edition. – New York, 1993. – P.182–186; *Камерон Р.* Краткая экономическая история мира от палеолита до наших дней / Пер. с англ. – М., 2001. – С.184–189; *Юхименко П.І., Леоненко П.М.* Історія економічних учень. – К., 2000. – С.38; *Адагуров В.* Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця ХVІІІ століття). – Л., 2002. – С.205.
- ⁹⁹ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.1301. – Арк.1.
- ¹⁰⁰ *Джиджора І.* «Анафема» // Діло. – 1909. – Ч.149 (10 липня). – С.1–2.
- ¹⁰¹ *Його ж.* Полтавське «свято» // Там само. – 14 липня; *Його ж.* Протест українців з Бельгії проти святкування 200-ліття погрому України Москвою на українській землі // Там само. – 19 липня. Про історичну публіцистику І.Джиджори в «Ділі» див. також: *Качкан В.* «Проти патріотизму своєї дзвіниці». Історик Іван Джиджора зі школи Михайла Грушевського // Хай святиться ім'я твоє. Історія української літератури і культури в персоналіях (ХІХ – перша половина ХХ ст.). – Кн.4. – Івано-Франківськ, 2000. – С.151.
- ¹⁰² ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.1301. – Арк.1–20; *Пришляк В.* Мирон Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор. – С.538–542.
- ¹⁰³ ДАЛО. – Ф.26. – Оп.15. – Спр.1348. – Арк.493.
- ¹⁰⁴ *Грушевський М.* [Рец.] // ЛНВ. – 1912. – Май. – Т.ІVІІ. – Кн.ІV. – С.391–392.
- ¹⁰⁵ ДАЛО. – Ф.26. – Оп.15. – Спр.727. – Арк.156.
- ¹⁰⁶ *Грушевський М.* [Рец.] // ЛНВ. – 1912. – Май. – Т.ІVІІ. – Кн.ІV. – С.391.
- ¹⁰⁷ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.1301. – Арк.33–43; *Джиджора І.* До історії Генеральної військової канцелярії // Записки НТШ. – Л., 1912. – Т.СVІІ. – Кн.І. – С.39–51.
- ¹⁰⁸ *Щурат В.* [Рец.] // Діло. – 1912. – Ч.264 (23 листопада). – С.1.
- ¹⁰⁹ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2317. – Арк.238; Хроніка НТШ. – Л., 1913. – Ч.54. – Вип.ІІ. – С.5.
- ¹¹⁰ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2316. – Арк.35.

- ¹¹¹ Наша політика (Гльосси до брошури проф. М.Грушевського) // Діло. – 1911. – Чч.273 (9 грудня) – 279 (16 грудня). – С.1–2.
- ¹¹² Там само. – Арк.175.
- ¹¹³ Хроніка НТШ. – Л., 1913. – Ч.54. – Вип.ІІ. – С.3.
- ¹¹⁴ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2316. – Арк.45.
- ¹¹⁵ Чикаленко Є. Щоденник. – Т.1: 1907–1917. – К., 2000. – С.210.
- ¹¹⁶ ЦДІАК. – Ф.1235. – Оп.1. – Спр.265. – Арк.1–151; Спр.447. – Арк.1–349; ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2316. – Арк.17, 164–166, 184–186 та ін.
- ¹¹⁷ Сірий Ю. Київ (Уривок з споминів) // Літературно-науковий збірник. – Ганновер, 1946. – С.52; Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство імені Тараса Шевченка 1892–1930. – Мюнхен, 1970. – С.48.
- ¹¹⁸ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2276. – Арк.7 зв.
- ¹¹⁹ Михайло Грушевський. Наша політика. Матеріали до історії конфлікту в НТШ 1913 року / Упор. Л.Винар, Є.Пшеничний. – Нью-Йорк; Дрогобич, 2003. – №1–4. – С.223–231 (опубліковано 4 листи І.Джиджори до М.Грушевського за 1911–1913 рр., підготовлені до друку С.М.Паньковою); Чикаленко Є. Щоденник. – Т.1: 1907–1917. – К., 2000. – С.295.
- ¹²⁰ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2316. – Арк.164–164 а.
- ¹²¹ Діло. – 1912. – Ч.153 (9 липня). – С.7.
- ¹²² ЛНБ, ВР. – Ф.НТШ. – Спр.781/3. – Арк.1.
- ¹²³ ЦДІАЛ. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2316. – Арк.165–166.
- ¹²⁴ Там само. – Спр.2317. – Арк.238.
- ¹²⁵ Дорошенко В. Д-р Іван Джиджора // Життя і мистецтво. – 1920. – Ч.2. – С.62.
- ¹²⁶ ЦДІАК. – Ф.274. – Оп.1. – Спр.3320. – Арк.114 (конверт), XV, XVI, 210.
- ¹²⁷ Там само. – Ф.365. – Оп.2. – Спр.56. – Арк.74.
- ¹²⁸ Там само. – Ф.336. – Оп.4 с. – Спр.20. – Арк.127.
- ¹²⁹ Там само. – Арк.120 зв.
- ¹³⁰ Чайковський М. Автобіографія // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. / Упор. Б.З.Якимович. – Т.3. – Л., 2002. – С.74–75.
- ¹³¹ Документальний нарис-есе про Івана Джиджору з трьох розділів: «Заставці. Початок», «Львів. Сходження» і «Голгочі. Вічність» було підготовлено для львівського видавництва «Каменяр» ще навесні 1991 р. Оpubлікована лише третя, заключна частина про останнє десятиліття життя І.Джиджори (1909–1919). Див.: Пришляк В. «...Визначна була се людина» // Тернопіль. – 1992. – №2 (6). – С.38–40 (передрук у зб.: Віночок тернових доль. – Бережани, 1994. – Вип.2. – С.4–13).
- ¹³² Хроніка НТШ. – Л., 1920. – Ч.63–64. – Вип.І–ІІ. – С.54.
- ¹³³ Дорошенко В. Д-р Іван Джиджора. – С.62.
- ¹³⁴ Грушевський М. Листи до молоді // Наш стяг. – Відень, 1921. – Ч.1 (серпень). – С.15.
- ¹³⁵ Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – Прага, 1923. – С.40, 171, 197.
- ¹³⁶ Багалій Д. І. Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті. – Т.1. – К., 1928. – С.43.
- ¹³⁷ ЦДІАЛ. – Ф.362. – Оп.1. – Спр.281. – Арк.177; Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / Упор. Г.Сварник. – Л.; Нью-Йорк, 1998. – №259. – С.219.
- ¹³⁸ Там само. – Арк.193, 196; №273. – С.230; №274. – С.231.
- ¹³⁹ Павлик О. Засідання Комісії Західної України для вшанування пам'яті Івана Джиджори // Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. Інститут рукопису (далі – НБУВ, ІР). – Ф.Х. – Спр.17895. – Арк.1–2.
- ¹⁴⁰ НБУВ, ІР. – Ф.Х. – Спр.17895. – Арк.2; Джиджора І. Збірник праць про Гетьманщину // НБУВ, ІР. – Ф.Х. – Спр.14829. – Арк.1–258.
- ¹⁴¹ Грушевський М. Передмова // Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки. – К., 1930. – С.V, VII.
- ¹⁴² Doroženko D. [Rez.] // Zeitschrift für osteuropäische Geschichte. – Berlin, 1933. – В.VII (n.f. V.III). – S.116–119.
- ¹⁴³ Пришляк В. Періодизація історії Гетьманщини: дискусійні питання // IV Міжнародний конгрес українців. Доповіді та повідомлення. Історія. – Ч.І: Від давніх часів до початку XX ст. – Одеса; К.; Л., 1999. – С.206–207; Пришляк В. Гетьманщина в українській історіографії 1910–1930-х рр.: студії політики і суспільства // Міжнародний науко-

вий конгрес «Українська історична наука на порозі ХХІ століття». Доповіді та повідомлення. – Т.4. – Чернівці, 2001. – С.47.

¹⁴⁴ Енциклопедія українознавства / Ред. В.Кубійович. – Т.2. – Париж; Нью-Йорк, 1956. – С.507; Ukraine. A Concise Encyclopedia / Ed. by V.Kubijovyc. – Vol.I. – Toronto, 1963. – Р. 567; Грушевський М. Іван Джиджора – історик Гетьманщини // Підгаєцька земля: Історично-мемуарний збірник / НТШ, Український архів. – Т.ХХІV / Гол. ред. Т.Гунчак. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1980. – С.105–109; Encyclopedia of Ukraine / Ed. by V.Kubijovyc. – Vol.I:A–F. – Toronto; Buffalo; London, 1984. – Р.777 etc.

¹⁴⁵ Колодчин Т., Пришляк В., Савчук В. «...Визначна була се людина» // Нове життя (Бережани). – 1989. – №49 (20 квітня). – С.2; Пришляк В. Україна першої половини ХVІІІ століття в історичних розвідках І.М.Джиджори // Екологія культури: історія, традиції, сучасність: Тези доп. та повідомл. молодіжн. наук. конференції. – Л., 1990. – С.106–107.

The article deals with the life and scientific activities of the Ukrainian historian Ivan Dzhydzhora (1880–1919), one of the representatives of Mykhailo Hrushevs'kyi's L'viv Historical School, who devoted himself to studying history of the Hetmanate in the first half of the 18th century. Dzhydzhoras's scientific inheritance and forming of the historical views are analyzed.

С.В.Кульчицький*

ГОЛОД 1932 р. В ЗАТІНКУ ГОЛОДОМОРУ-33

У статті аналізується голод в Україні, який розпочався з кінця 1931 р. і тривав до середини 1932 р. Жертвами голоду стали до 150 тис. селян. На відміну від Голодомору 1933 р., викликаного конфіскацією всіх продовольчих запасів у селян, голод 1932 р. був наслідком надмірних хлібозаготівель з урожаєм 1931 р.

В українській і світовій історіографії голод 1932–1933 рр. в Україні розглядається як цілісне явище, спричинене надмірними заготівлями хліба. У цьому є певна логіка, тому що безрозмірні хлібозаготівлі справді мали своїм наслідком смерть селян від голоду і в першій половині 1932 р. (під час вилучення врожаю 1931 р.), і в першій половині 1933 р. (під час вилучення врожаю 1932 р.). Однак смертність від голоду в першій половині 1932 р. вимірювалася десятками тисяч, а в першій половині 1933 р. – мільйонами селянських життів. Об'єднання в одне ціле подій 1932 і 1933 рр. маскує цю жахливу різницю.

Автор зосереджує у статті увагу на аналізі голоду, викликаного надмірними хлібозаготівлями з урожаю 1931 р. Ця тема важлива сама по собі. Разом із тим її дослідження допоможе зрозуміти ситуацію, в якій Й.Сталін прийняв взимку 1932–1933 рр. страхітливе рішення про застосування проти українського селянства терору голодом.

Усі дослідники вважають голод 1932–1933 рр. в СРСР рукотворним і пов'язують його із суцільною колективізацією сільського господарства. Вони не помиляються, хоч у причинно-наслідковій зв'язки треба внести одне суттєве уточнення: голод спалахнув у вже колективізованому селі. Точніше було б пов'язувати його з економічною кризою, викликану форсованими темпами індустріалізації СРСР і здійсненими за 1930–1931 рр. примусовими соціально-економічними

* Кульчицький Станіслав Владиславович – д-р іст. наук, професор, завідувач відділу історії України 20–30-х рр. ХХ ст., заступник директора Інституту історії України НАНУ.